

صلى الله عليه وسلم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان‌شناسی
گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی

پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

**پژوهشی بر نبردها و لشکرکشی‌های داریوش اول در مواجهه با شاهان
دروغزن بر اساس کتیبه بیستون: مسیرها و مکان‌یابی جغرافیایی**

استاد راهنما :

دکتر سیروس نصراله‌زاده

استاد مشاور:

دکتر کیومرث علی‌زاده

پژوهشگر:

مریم روشن‌بین

اسفند ماه ۱۴۰۰

سپاسگزاری

پژوهش پیش‌رو به لطف و مهربانی و شکیبایی استاد بزرگوارم دکتر سیروس نصراله‌زاده^۱ است که من در پیشگاه ایشان با کتیبه بیستون و فارسی باستان آشنا شدم و با راهنمایی‌های روشن‌گر و راه‌گشای ایشان بود که توانستم راه را از بی‌راه تمیز دهم و مسیر پژوهش را دریابم. همچنین بی‌شک دقت نظر و نکته‌سنجی استاد مشاورم دکتر کیومرث علی‌زاده بود که بی‌دریغ در جمع‌آوری منابع و شیوه نگارش مرا در این دوران خانه‌نشینی به سبب ویروس کرونا بسیار دستگیر و یاری‌ساز بود. بسیار سپاسگزار آن بزرگواران هستم.

هزار منت دارم مهر و شکیبایی مادرم را که در لحظه‌لحظه این راه دراز همواره پناه و پشتیبانم بوده و هست. همچنین دوست عزیزم مریم حاتمی که در ترسیم نقشه‌ها با شکیبایی و بردباری فراوان نادانی‌های مرا از فضای GIS^۲ تاب آورد و با دقت فراوان مسیرهای مرا ترسیم کرد. یار شیرینم عاطفه فراهانی که نوشته‌های مرا خواند و با دقت و صرف وقت آن‌ها را ویرایش کرد و نیز سپاسگزار دو بهترین مینا فراهانی و فرانک عامری که هرگز از یاری و حمایت غافل نبوده‌اند و نیز سپاسگزار دیگر یاران و دوستانم سارا پازوکی، مهرداد جلوداری، بهار حسینی، دکتر محمد بحرانی، مهرنوش قاسمی، مهتاره علیزاده، فاطمه دارنگ، پگاه توفیقی و ساناز جوانمرد، بابک جوانمرد و بهروز سنگانی هستم که هر یک مرا از دانش و تخصص خود بهره‌مند ساختند و با همدلی‌های خود همواره حمایت کردند. قوت و قدرتم بدان‌ها بسته است، ایشان در تمام این دوران کنارم بودند و در دشواری‌ها چونان خورشید به دل و جانم گرمی بخشیدند. همچنین از دکتر علیرضا اسماعیل‌پور به‌خاطر آموزه‌ها و راهنمایی‌های دقیق و ارزشمندشان در زمینه زبان سنسکریت و روایت مه‌ابهارت^۳ که در این پژوهش بسیار دست‌گیرم بود، سپاسگزارم. باشد که سزاوار نیکی ایشان باشم.

مریم روشنی‌نیر

آشنه ۱۴۰۰

^۱ عضو هیأت علمی و رئیس پژوهشکده زبان‌شناسی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

^۲ Geographic Information System

تقدیم بہ

فرشتہ زمیں مادرم و پدر و برادر آسمانیم .

هدف از این پژوهش بررسی مسیرها و ترسیم جغرافیای نبردهای داریوش یکم در مواجهه با شاهان دروغزن است. پژوهش پیش‌رو در صدد پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها است که چگونه با بررسی ریشه‌شناسی نام‌ها و جای‌نام‌ها در کتیبه بیستون می‌توان به مشخص‌شدن زمان و مکان و نیز علت شورش شاهان دروغزن دست‌یافت؟ همچنین نگارنده بر آن بوده تا دریابد مسیرهای مورد استفاده سپاه در حدفاصل جای‌نام‌ها کدام بوده است؟ چگونه بر اساس این مسیرها می‌توان گفته‌های داریوش در کتیبه بیستون را تأیید یا رد کرد؟ فرض اصلی پژوهش بر این امر استوار است که با بررسی شاخص‌هایی چون روایت کتیبه بیستون و نام‌ها و جای‌نام‌های نامبرده در آن و به‌کارگیری اطلاعات جغرافیایی و محاسبه سرعت حرکت سپاه در یک روز می‌توان به زمان‌بندی تقریبی شورش‌ها و حرکت سپاه در مسیرهای احتمالی دست‌یافت. براساس این اطلاعات نقشه‌هایی از حوادث سال‌های نخست حکومت داریوش تهیه و روزشماری حوادث سال نخست تنظیم شده است. پژوهش پیش‌رو با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. دستاورد این پژوهش نشان می‌دهد که داریوش و یارانش بعد از مرگ کمبوجیه در مسیر نیسایه از بابل گذر کرده‌اند و در این زمان بوده که از شورش‌های دیگر چون شورش وهیزداته مطلع شدند. سپس بعد از سرکوبی گئوماته با یک برنامه‌ریزی حساب‌شده موفق به سرکوبی تمامی شورش‌ها پس از حدود ۴۲۵ روز شده‌اند.

کلید واژه‌ها: جای‌نام‌ها، جغرافیای هخامنشی، داریوش شاه، شاهان دروغزن، شورش‌ها، کتیبه بیستون، مسیرها، نبردها، هخامنشیان

فهرست مطالب

فصل یکم:

۱. کلیات ۳

۱-۱. کلیات پژوهش ۳

فصل دوم:

۲. مقدمه ۹

۲-۱. کتیبه بیستون ۹

۲-۱-۱. تاریخچه ساخت کتیبه بیستون ۹

۲-۱-۲. جغرافیای تاریخی ایران باستان ۱۸

۲-۱-۳. پیشینه‌ی پژوهش ۳۴

۲-۱-۴. روش کار ۳۸

فصل سوم:

۳. روایت شورش‌های کتیبه بیستون ۴۳

۳-۱. شورش گئوماته ۴۳

۳-۱-۱. روایت‌های شورش گئوماته ۴۳

۳-۱-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها ۴۷

۳-۱-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها ۵۲

۳-۱-۱-۳. بررسی جغرافیایی ۵۷

۳-۱-۲. روایت‌های مرگ گئوماته ۵۸

۳-۱-۲-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها ۶۲

۳-۱-۲-۲. بررسی جغرافیایی ۶۶

۳-۲. شورش آسینه ۷۱

۳-۲-۱. روایت‌های شورش آسینه ۷۱

۳-۲-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها ۷۴

۳-۲-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها ۷۶

- ۲-۲-۳. روایت‌های اعدام آسینه..... ۷۷
- ۱-۲-۲-۳. بررسی جغرافیایی..... ۸۰
- ۳-۳. شورش نَدینتَبیره..... ۸۴
- ۱-۳-۳. روایت‌های شورش نَدینتَبیره..... ۸۴
- ۱-۱-۳-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۸۸
- ۲-۱-۳-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۹۰
- ۲-۳-۳. روایت‌های نبرد نخست نَدینتَبیره..... ۹۱
- ۱-۲-۳-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۹۵
- ۲-۲-۳-۳. بررسی جغرافیایی..... ۹۶
- ۳-۳-۳. روایت‌های نبرد زازانه..... ۹۹
- ۱-۳-۳-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۱۰۲
- ۲-۳-۳-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۰۴
- ۴-۳-۳. روایت‌های فتح بابل..... ۱۰۶
- ۱-۴-۳-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۰۹
- ۴-۳. شورش مَرْتیه..... ۱۱۳
- ۱-۴-۳. روایت‌های شورش مَرْتیه..... ۱۱۳
- ۱-۱-۴-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۱۱۶
- ۲-۱-۴-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۱۱۸
- ۲-۴-۳. روایت‌های سرکوب مَرْتیه..... ۱۱۹
- ۱-۲-۴-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۲۲
- ۵-۳. شورش فرورَ تیش..... ۱۲۶
- ۱-۵-۳. روایت‌های شورش فرورَ تیش..... ۱۲۶
- ۱-۱-۵-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۱۳۰
- ۲-۵-۳. روایت‌های نخستین نبرد فرورَ تیش..... ۱۳۲
- ۱-۲-۵-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۱۳۶
- ۲-۲-۵-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۱۳۷
- ۳-۲-۵-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۳۸
- ۳-۵-۳. روایت‌های نبرد کوندوروش..... ۱۴۳
- ۱-۳-۵-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۱۴۶
- ۲-۳-۵-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۴۷
- ۴-۵-۳. روایت‌های دستگیری و اعدام فرورَ تیش..... ۱۵۱
- ۱-۴-۵-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۱۵۴
- ۲-۴-۵-۳. بررسی جغرافیایی..... ۱۵۵
- ۵-۳. شورش اَرْمَنیه..... ۱۵۹

- ۱۵۹..... ۳-۶-۱. روایت‌های و هومیسَه در ایزلا
- ۱۶۳..... ۳-۶-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها.
- ۱۶۴..... ۳-۶-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۱۶۶..... ۳-۶-۱-۳. بررسی جغرافیایی
- ۱۷۱..... ۳-۶-۲. روایت‌های دادَرشیش در زوزَهیَه.
- ۱۷۵..... ۳-۶-۲-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها.
- ۱۷۶..... ۳-۶-۲-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۱۷۷..... ۳-۶-۲-۳. بررسی جغرافیایی
- ۱۷۹..... ۳-۶-۳. روایت‌های دادَرشیش در تیگَرَم.
- ۱۸۲..... ۳-۶-۱-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۱۸۳..... ۳-۶-۲-۳. بررسی جغرافیایی
- ۱۸۷..... ۳-۶-۴. روایت‌های و هومیسَه در اوتی یارَم.
- ۱۹۰..... ۳-۶-۴-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۱۹۱..... ۳-۶-۴-۲. بررسی جغرافیایی
- ۱۹۵..... ۳-۶-۵. روایت‌های دادَرشیش در اویوآ
- ۱۹۸..... ۳-۶-۵-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۱۹۹..... ۳-۶-۵-۲. بررسی جغرافیایی
- ۲۰۳..... ۳-۶-۶. شورش چیسَن تَخَمَه.
- ۲۰۳..... ۳-۷-۱. روایت‌های شورش چیسَن تَخَمَه.
- ۲۰۷..... ۳-۷-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها.
- ۲۰۸..... ۳-۷-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۲۱۰..... ۳-۷-۱-۳. بررسی جغرافیایی
- ۲۱۵..... ۳-۷-۷. شورش پرثوَه و وِرکانه.
- ۲۱۵..... ۳-۸-۱. روایت‌های ویشناسپَه در ویشپوزاتیش.
- ۲۱۸..... ۳-۸-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها.
- ۲۱۹..... ۳-۸-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۲۲۳..... ۳-۸-۱-۳. بررسی جغرافیایی
- ۲۲۷..... ۳-۸-۲. روایت‌های نبرد دوم ویشناسپَه.
- ۲۳۰..... ۳-۸-۲-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.
- ۲۳۱..... ۳-۸-۲-۲. بررسی جغرافیایی
- ۲۳۵..... ۳-۸-۸. شورش فرادَه.
- ۲۳۵..... ۳-۹-۱. روایت‌های شورش فرادَه.
- ۲۳۹..... ۳-۹-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها.
- ۲۴۰..... ۳-۹-۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.

- ۳-۹-۱-۳. بررسی جغرافیایی..... ۲۴۲
- ۳-۹-شورش وهیزدآته..... ۲۴۶
- ۳-۱۰-۱. روایت‌های شورش وهیزدآته..... ۲۴۶
- ۳-۱۰-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۲۵۰
- ۳-۱۰-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۵۱
- ۳-۱۰-۳. بررسی جغرافیایی..... ۲۵۳
- ۳-۱۰-۲. روایت‌های نبرد کاپیشکانی..... ۲۵۴
- ۳-۱۰-۲-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۲۵۸
- ۳-۱۰-۲-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۵۹
- ۳-۱۰-۳-۲. بررسی جغرافیایی..... ۲۶۱
- ۳-۱۰-۳. روایت نبرد گندوتوم..... ۲۶۵
- ۳-۱۰-۳-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۶۸
- ۳-۱۰-۳-۲. بررسی جغرافیایی..... ۲۶۹
- ۳-۱۰-۴. روایت‌های شکست سردار وهیزدآته در دژ آرشادا..... ۲۷۳
- ۳-۱۰-۴-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۷۶
- ۳-۱۰-۴-۲. بررسی جغرافیایی..... ۲۷۷
- ۳-۱۰-۵. روایت گسیل سپاه به پارس و نبرد رخا..... ۲۸۱
- ۳-۱۰-۵-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۲۸۵
- ۳-۱۰-۵-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۸۵
- ۳-۱۰-۵-۳. بررسی جغرافیایی..... ۲۸۶
- ۳-۱۰-۶. روایت‌های گریختن وهیزدآته و نبرد دوم او با آرتوردیه در پرگه..... ۲۹۰
- ۳-۱۰-۶-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۲۹۳
- ۳-۱۰-۶-۲. بررسی جغرافیایی..... ۲۹۴
- ۳-۱۰-۷. روایت‌های اعدام وهیزدآته و یارانش..... ۲۹۹
- ۳-۱۰-۷-۱. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۳۰۲
- ۳-۱۰-۷-۲. بررسی جغرافیایی..... ۳۰۳
- ۳-۱۱-شورش آرّخه..... ۳۰۷
- ۳-۱۱-۱. روایت‌های شورش آرّخه..... ۳۰۷
- ۳-۱۱-۱-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۳۱۰
- ۳-۱۱-۲. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها..... ۳۱۱
- ۳-۱۱-۳. بررسی جغرافیایی..... ۳۱۲
- ۳-۱۱-۲. روایت‌های سرکوبی آرّخه به دست ویندقرّنه..... ۳۱۳
- ۳-۱۱-۲-۱. ریشه‌شناسی نام‌ها..... ۳۱۶
- ۳-۱۱-۲-۲. بررسی جغرافیایی..... ۳۱۷

۳۲۳	۱۲-۳. شورش عیلام سال دوم.....
۳۲۳	۱-۱۲-۳. روایت‌های شورش عیلام.....
۳۲۵	۱-۱-۱۲-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها.....
۳۲۶	۱۳-۳. نبرد با سکا‌های تیزخود در سال سوم.....
۳۲۶	۱-۱۳-۳. روایت‌های نبرد با سکا‌های تیزخود.....
۳۲۹	۱-۱-۱۳-۳. ریشه‌شناسی نام‌ها.....
۳۳۱	۲-۱-۱۳-۳. ریشه‌شناسی و بحث جغرافیایی جای نام‌ها.....
۳۳۲	۳-۱-۱۳-۳. بررسی جغرافیایی.....

فصل چهارم:

۳۳۹	۴. نتیجه‌گیری.....
۳۳۹	۱-۴. روایت کتیبه بیستون براساس پژوهش راه‌ها و مسیرهای فرضی.....
۳۴۷	۱-۱-۴. روز شمار کتیبه بیستون.....
۳۵۱	۲-۴. چگونگی شیوه روایت کتیبه بیستون.....
۳۵۲	۱-۲-۴. شیوه روایت کتیبه.....
۳۵۵	فهرست نام‌ها.....
۳۵۷	فهرست جای نام‌ها.....
۳۵۹	کتاب‌نامه.....

فهرست ترسیم‌ها و جدول‌ها

۱۴	ترسیم ۱. مراحل ساخت کتیبه بیستون.....
۲۰	ترسیم ۱. چهار بخش عمده فلات ایران.....
۲۲	ترسیم ۲. نقشه جهانی مصور از لوح معروف بابلی در موزه بریتانیا.....
۲۴	ترسیم ۳. بازسازی تقسیم‌بندی الف و ب.....
۲۵	ترسیم ۴. بازسازی نقشه کتیبه بیستون از گروه الف و نقش‌رستم از گروه ب.....
۲۹	ترسیم ۵. رشته کوه‌ها و آب‌های نخستین براساس جغرافیای اساطیری.....
۲۹	ترسیم ۶. نقشه جهان اساطیری.....
۵۷	جدول ۱-۳ زمان شورش، تخت نشینی براساس کتیبه بیستون.....
۶۶	جدول ۲-۳ زمان مرگ گئوماته براساس کتیبه بیستون.....
۸۳	جدول ۳-۳ زمان احتمالی دستگیری و اعدام آسینه بر اساس زمان فرضی طی مسیر.....
۹۷	جدول ۴-۳ زمان نبرد نخست نَدینتَبیره براساس کتیبه بیستون.....
۹۸	جدول ۵-۳ زمان احتمالی حرکت داریوش اساس زمان فرضی طی مسیر.....
۱۰۴	جدول ۶-۳ زمان نبرد دوم نَدینتَبیره بر اساس کتیبه بیستون.....
۱۰۵	جدول ۷-۳ زمان طی فاصله میان دو آوردگاه براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۰۹	جدول ۸-۳ زمان طی فاصله میان زازانه تا دروازه بابل براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۲۵	جدول ۹-۳ زمان شورش و سرکوب مرتبه براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۳۸	جدول ۱۰-۳ زمان نبرد نخست فرورتیش براساس کتیبه بیستون.....
۱۴۰	جدول ۱۱-۳ زمان حرکت ویدرته برای نبرد و اقامتش در کمپنده براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۴۷	جدول ۱۲-۳ زمان نبرد دوم فرورتیش در کوندوروش براساس کتیبه بیستون.....
۱۴۸	جدول ۱۳-۳ زمان حرکت داریوش از بابل به ماد براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۵۵	جدول ۱۴-۳ زمان دستگیری و اعدام فرورتیش براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۶۶	جدول ۱۵-۳ زمان نبرد وهومیسه در ایزلا براساس کتیبه بیستون.....
۱۶۷	جدول ۱۶-۳ زمان حرکت سپاه وهومیسه به ایزلا براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۷۷	جدول ۱۷-۳ زمان نبرد دادرشیش در زوزهیه براساس کتیبه بیستون.....
۱۷۸	جدول ۱۸-۳ زمان حرکت سپاه دادرشیش برای نبرد زوزهیه براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۸۳	جدول ۱۹-۳ زمان نبرد دادرشیش در تیگره براساس کتیبه بیستون.....
۱۸۳	جدول ۲۰-۳ مسیر حرکت سپاه دادرشیش برای نبرد تیگره براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۹۱	جدول ۲۱-۳ زمان نبرد وهومیسه در اوتی‌یاره براساس کتیبه بیستون.....
۱۹۲	جدول ۲۲-۳ زمان حرکت و نبرد وهومیسه در اوتی‌یاره براساس زمان‌بندی فرضی.....
۱۹۹	جدول ۲۳-۳ زمان نبرد دادرشیش در اویوا براساس کتیبه بیستون.....
۱۹۹	جدول ۲۴-۳ مسیر حرکت سپاه دادرشیش برای نبرد اویوا براساس زمان‌بندی فرضی.....

- جدول ۳-۲۵ زمان نبرد چیسَن تَحْمَه براساس کتیبه بیستون..... ۲۱۰
- جدول ۳-۲۶ زمان نبرد، شکنجه و اعدام چیسَن تَحْمَه براساس زمان بندی فرضی..... ۲۱۱
- جدول ۳-۲۷ زمان نبرد ویشتاسپه در ویشپوزاتیش براساس کتیبه بیستون..... ۲۲۳
- جدول ۳-۲۸ زمان حرکت ویشتاسپه از ورکانه به ویشپوزاتیش براساس زمان بندی فرضی..... ۲۲۴
- جدول ۳-۲۹ زمان نبرد ویشتاسپه در پَتیگَرَبنا براساس کتیبه بیستون..... ۲۳۱
- جدول ۳-۳۰ زمان حرکت سپاه کمکی از رگا و حرکت ویشتاسپه از ویشپوزاتیش به پَتیگَرَبنا براساس زمان بندی فرضی..... ۲۳۲
- جدول ۳-۳۱ زمان نبرد فراده براساس کتیبه بیستون..... ۲۴۲
- جدول ۳-۳۲ زمان حرکت سپاه دادرشیش از بلخ به مرو براساس زمان بندی فرضی..... ۲۴۵
- جدول ۳-۳۳ زمان شورش وهیزداته براساس زمان بندی فرضی..... ۲۵۳
- جدول ۳-۳۴ زمان نبرد در کاپیشکانی براساس کتیبه بیستون..... ۲۶۱
- جدول ۳-۳۵ زمان شورش وهیزداته براساس زمان بندی فرضی..... ۲۶۲
- جدول ۳-۳۶ زمان نبرد در گندوتوه براساس کتیبه بیستون..... ۲۶۹
- جدول ۳-۳۷ زمان حرکت به سوی گندوتوه براساس زمان بندی فرضی..... ۲۷۰
- جدول ۳-۳۸ زمان شکست سردار وهیزداته براساس زمان بندی فرضی..... ۲۷۸
- جدول ۳-۳۹ زمان نبرد در رَخا براساس کتیبه بیستون..... ۲۸۶
- جدول ۳-۴۰ زمان گسیل سپاه به پارس و نبرد رَخا براساس زمان بندی فرضی..... ۲۸۹
- جدول ۳-۴۱ زمان نبرد در پَرگه براساس کتیبه بیستون..... ۲۹۴
- جدول ۳-۴۲ زمان حضور وهیزداته در پیشیانوادا و نبرد دوم در پَرگه براساس زمان بندی فرضی..... ۲۹۵
- جدول ۳-۴۳ زمان رسیدن داریوش به اووادِیچیه و اعدام وهیزداته و یارانش براساس زمان بندی فرضی..... ۳۰۴
- جدول ۳-۴۴ زمان شورش آرَخه براساس کتیبه بیستون..... ۳۱۲
- جدول ۳-۴۵ زمان سرکوبی آرَخه به دست ویندقرنه براساس کتیبه بیستون..... ۳۱۷
- جدول ۳-۴۶ زمان شورش وهیزداته براساس زمان بندی فرضی..... ۳۱۸
- جدول ۴-۱ روز شمار یک سال نبرد داریوش و حوادث پیش و پس آن..... ۳۴۷
- جدول ۴-۲. ترتیب روایت های کتیبه بیستون..... ۳۵۲
- ترسیم ۴-۱. بازسازی گرده جهان هخامنشی بر اساس کتیبه بیستون با رنگ..... ۳۵۴

کتیبه بیستون مهم‌ترین و بزرگ‌ترین کتیبه هخامنشی است. این کتیبه تنها کتیبه‌ای است که به صورت روایی بیان شده است و شرح مفصلی از نبردهای نخست شاهنشاهی داریوش بزرگ را از زبان خود او به دست می‌دهد. در این کتیبه از ۲۳ سرزمین شاهنشاهی هخامنشی که کوروش بزرگ و کمبوجیه دوم در طی سالیان فتح و ضمیمه شاهنشاهی کرده بودند، نام برده شده است. همچنین از جای‌نام‌های متعدد در سرزمین‌های مختلف شاهنشاهی یاد شده که ۱۹ نبرد سال نخست در آنجا انجام شده، اما محل برخی نبردها نامشخص است و از مسیرها و راه‌هایی که این جای‌نام‌ها را به هم متصل می‌کردند، سخنی گفته نشده است. کتیبه بیستون تاریخ وقوع برخی نبردهای یک‌سال نخست را در خود دارد، اما این شامل کل ۱۹ نبرد نام‌برده نمی‌شود و از نبردهای سال دوم و سوم تنها با همین لفظ یاد شده است.

در پژوهش پیش‌رو تلاش شده است با بررسی شرایط جغرافیایی و تاریخی ذکر شده و همچنین دست‌اندازی به شاخص سرعت حرکت سپاه، مسیر فرضی تحرکات سال‌های نخست شاهنشاهی داریوش بزرگ به صورت نقشه ترسیم و ارائه شود تا تصویر روشنی از این نبردها به دست آید. فصل یکم این پژوهش مختص به کلیات پژوهش است. در فصل دوم مقدمه‌ای در شرح تاریخچه کتیبه بیستون و موقعیت جغرافیایی آن و به طور کلی جغرافیای شاهنشاهی هخامنشی آمده است. فصل سوم بسیار مفصل و زنجیره‌وار شامل تمام نبردهای یاد شده در کتیبه از لحاظ روایت، بررسی ریشه‌شناختی واژگان (نام‌ها و جای‌نام‌ها)، بررسی جغرافیای هر سرزمین و جای‌نام مورد بحث در آن و نیز جمع‌بندی داده‌ها و ارائه مسیر فرضی تحرکات سپاهیان در این محل‌ها است. دلیل طولانی‌تر بودن این فصل، لزوم روایت پی‌درپی مطالب برای روشن شدن موضوع است. در فصل چهارم به نتیجه برآمده از بررسی مسیرهای فرضی پرداخته شده است. به کمک همین پژوهش‌ها جدول مفصلی از تاریخ‌های ذکر شده در کتیبه و نیز تاریخ‌هایی که از طریق این پژوهش حاصل شده و نیز روزشمار حوادث سال نخست ارائه شده است. همچنین، در مسیر پژوهش نکاتی در باره شیوه روایی کتیبه بیستون به دست آمده که به صورت مختصر در فصل چهارم بدان پرداخته شده است. در آخر فهرست نام‌ها و جای‌نام‌ها و در کتاب‌نامه آورده شده است. لازم به ذکر است که نگارنده تمامی نقشه‌های حاصل از این پژوهش را با مقیاس‌های دقیق و به صورت رنگی در محیط GIS تهیه کرده و در پایان هر بحث مربوط بدان آورده است.

فصل یکم:

۱. کلیات

۱-۱. کلیات پژوهش

مسئله پژوهش

بخش پایانی کوه پرآو^۳ از رشته کوه زاگرس، بیستون نامیده می‌شود. بیستون از دیرباز در مرکز تقاطع دو شاهراه مهم قرار داشته است؛ یعنی بخشی از مسیر شاهراه بزرگ خراسان که دشت میان‌رودان را به سرزمین‌های شرقی متصل می‌کرده است. کتیبه بیستون نخستین سند قطعی به زبان فارسی باستان است که روایت تاریخی حوادث سال‌های نخستین شاهنشاهی داریوش یکم را نشان می‌دهد. این کتیبه سه زبانه به ۱۹ نبرد سال نخست حکومت داریوش و نبردهای مهم در سال‌های دوم و سوم پرداخته است. براساس روایت‌های کتیبه بیستون، به‌نظر می‌رسد داریوش‌شاه در بعضی از نبردها حضور و در برخی دیگر سردارانی را گسیل داشته است. بررسی این نبردها به‌لحاظ جغرافیایی و مسیر، راه‌های ارتباطی آن زمان را تا حدودی روشن می‌کند و تصویر بهتری در اختیار مخاطب قرار می‌دهد. اطلاعات جغرافیایی این نبردها در خوانش بهتر حوادث تاریخی دوران هخامنشی، برای پژوهش‌گران بسیار مفید است.

این پژوهش بر آن است تا با بررسی شورش‌ها، نبردها و بررسی مسیرها و فواصل جغرافیایی ذکرشده در کتیبه بیستون نمایی روشن از این نبردها بر گستره نقشه جغرافیایی ارائه دهد.

قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: کتیبه بیستون واقع در کرمانشاه

ب) قلمرو زمانی: هخامنشی

ج) قلمرو موضوعی: کتیبه بیستون و نبردهای داریوش یکم

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

زمانی که صحبت از شاهنشاهی هخامنشی می‌شود، نخستین موضوعی که به ذهن می‌رسد اداره سرزمین‌های وسیع در محدوده مرزهای هخامنشی است که از شرق تا به هندوکش و از غرب تا دریای

³ Parāv

مدیترانه و مصر، از شمال تا دشت‌های آن سوی دریای کاسپین و از جنوب خلیج فارس بوده است. مسیرها و فواصل جغرافیایی جای‌نام‌ها موضوعی است که تا به امروز در پژوهش‌های مربوط به دوره هخامنشی کمتر به آن پرداخته شده است. به‌ویژه، دستیابی به نقشه‌ای نزدیک به حقیقت از شورش‌های سال نخست شاهنشاهی داریوش یکم، تصویری کامل‌تر از حوادث آن زمان را نشان می‌دهد و بر کیفیت آموزش تأثیر دارد، اما نقشه‌های مدون و کاملی برای این سند مهم تاریخی تا به امروز ارائه نشده و تنها نقاط شورش در گستره مرزهای شاهنشاهی ترسیم شده است. درحقیقت ارائه نقشه از مسیر نبردها موضوع خاص و هدف اصلی تحقیق و پژوهش نبوده است. به‌همین دلیل این پژوهش از مزایای مهم آن به‌شمار می‌آید. شایان ذکر است که اسناد تصویری از جمله نقشه برای مخاطب خاص و عام بسیار راه‌گشا است.

در این پژوهش تنوع و تکرار شورش‌ها و همچنین آمدوشد در مسیرهایی که داریوش یکم یا فرماندهانش انتخاب کرده، مد نظر است.

اهداف پژوهش

۱. مقایسه نظریه‌ها و تطابق آن‌ها در یک دسته‌بندی منسجم.
۲. تطبیق متن کتیبه و نقش برجسته آن براساس محتوای کتیبه.
۳. ارائه نقشه شورش‌ها و نبردها در دو صورت جداگانه و یکپارچه در محدود زمانی مشخص.

چهارچوب نظری پژوهش

کتیبه بیستون به دستور داریوش یکم هخامنشی حک شده است. این کتیبه روایتی از پیروزی‌های او و سردارانش به سه زبان فارسی باستان، عیلامی و اکدی (بابلی) است. گروهی از پژوهش‌گران علت انتخاب این محل را کشته‌شدن گئوماته در نزدیکی آن ذکر کرده‌اند، اما به‌نظر می‌رسد موقعیت سوق‌الجیشی کوه بیستون و اهمیت مذهبی مکان، عامل مهم‌تری برای انتخاب محل بوده است. این محل از دوره عیلام کهن تا به امروز نقطه تقاطع دو شاهراه مهم بوده است. شاهراه بزرگ خراسان در مسیر غرب به شرق و جاده شوش به همدان در مسیر جنوب به شمال یکدیگر را در این محل قطع می‌کرده‌اند.

حکاکی بیستون شامل یک نقش برجسته و کتیبه‌های سه‌زبانه در ارتفاع حدود ۶۰ متری است. این کتیبه حدود سال ۵۲۰ پ.م. به اجرا در آمده و کار بر روی آن حدود سه سال به طول انجامیده است. حوادث مهم سال دوم و سوم سلطنت داریوش‌شاه بعد از اتمام ساخت کتیبه بیستون افزوده شده است.

به همین خاطر صورت نهایی کتیبه برخلاف ساختار زیبایی‌شناسی هخامنشی و اهمیت تقارن در هنر هخامنشی است (نک. گیرشمن، ۱۳۶۶: ۱۸۳-۲۰۰، هژبری نوبری و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۴-۳۵). پژوهش‌گران نامداری از زمان رمزگشایی کتیبه بیستون تا به امروز در باره گفته‌های داریوش‌شاه پژوهش کرده‌اند و برای راستی و ناراستی گفته‌های او دلایلی ارائه داده‌اند. از موضوع‌هایی که در کتیبه بیستون تا به امروز توجه بیشتری را معطوف خود کرده است، می‌توان از این موارد نام برد:

- تاریخ و تقویم هخامنشیان
- ترجمه کتیبه‌ها و ریشه‌شناسی واژگان
- بررسی اصالت تبارنامه داریوش یکم و گئوماته مغ
- بررسی داستان برادرکشی کمبوجیه و ادعای گئوماته مغ
- علت شورش گئوماته و دیگر شورش‌ها
- تطبیق جای‌نام‌ها در کتیبه با اسامی مکان‌های امروزی
- بررسی‌های مذهبی و سیاست‌های آزادی طلبانه
- راستی و درستی گفته‌های داریوش‌شاه

آنچه که نگارنده آن را در این گستره مهجور دیده است، کنار هم قراردادن این داده‌های تاریخی، ریشه‌شناسی نام‌ها و جای‌نام‌ها برای دستیابی به مسیر نبردها است؛ با این هدف که براساس آن بتوان تصویر مناسبی را ارائه داد.

پرسش‌های پژوهش

۱. چگونه با بررسی ریشه‌شناسی نام‌ها و جای‌نام‌ها در کتیبه بیستون می‌توان به مشخص شدن زمان و مکان و نیز علت شورش شاهان دروغزن دست‌یافت؟
۲. مسیرهای مورد استفاده سپاه در حدفاصل جای‌نام‌ها کدام بوده است؟
۳. چگونه بر اساس این مسیرها می‌توان گفته‌های داریوش در کتیبه بیستون را تأیید یا رد کرد؟

فرضیه‌های پژوهش

نگارنده بر این فرض قائل است که تمام شورش‌های شاهان دروغین یک علت واحد نداشته و برخی حتی پیش از کشته شدن گئوماته مغ آغاز شده بوده است و داریوش‌شاه برای یکپارچه کردن دستاورد کورش دوم که طی ۲۰ سال حکومتش آن را به دست آورده بود، همت می‌گمارده است. این فرضیه بر این پایه و بنیان اولیه استوار است که هر شورش یا قیامی نیازمند رهبر و زمینه‌سازی است و مسلماً در مدتی کوتاه حاصل نمی‌شود. برای مثال، به نظر می‌رسد شورش ندینتیر، چهار روز

بعد از کشته شدن گئوماته آغاز شده و آسینه نیز در همین ایام سر به شورش برآورده است. همچنین، زمانی که نخستین شکست وهیزداته ذکر می‌شود، حدود ۷۰ روز یعنی کمتر از سه ماه از مرگ گئوماته گذشته است.

برای پاسخ به این فرضیه‌ها لازم است، در باره مسیرها و سرعت حرکت سپاه در این پژوهش و جغرافیای منطقه و امکانات طبیعی آن بررسی شود. در این میان پرسش‌های بسیاری که شاید از حوزه این پژوهش خارج باشد نیز مطرح می‌شود؛ از جمله شیوه روابط مردمان سرزمین‌های همجوار که حاصل آن شاید ادعای شاهی آسینه مردی پارسی در عیلام باشد و یا نام‌های مورد ادعای شاهان دروغزن از جمله وهیزداته که خود را بردیه پسر کوروش می‌خواند. آیا این ادعاها برای مردمان یا سپاهیان باورپذیر بوده است؟ همان‌طور که مشخص است این موضوع را از منظرهای مختلف می‌توان بررسی کرد، اما رویکرد جغرافیایی و مسیریابی موضوعی است که محل پژوهش نبوده است و برای نگارنده قابل توجه است.